

CHINGIZ AYTMATOV HAQIDA

Omonboyeva Muhlisa Azamat qizi

Amudaryo tumani Mang'it shahri

Annotatsiya: *Yozuvchi, adib, jamoat va siyosiy arbob Chingiz Aytmatov milliy va jahon miqyosida tan olingan yozuvchilardan biridir. Ular tomonidan yaratilgan "Oq kema", "Jamila", "Alvido, Gulsari", "Ona dalasi", "Asrga tatigulik kun", "Manqurt" va boshqalar, XX asrning mumtoz durdonalarini tashkil etadi, ular asosida turli millat va xalqlarning avlodlari tarbiyalangan. Ushbu maqolada yozuvchi hayoti va ijodi haqida bir qancha ma'lumotlar ko'rib chiqamiz.*

Kalit so'zlar: *adabiyot, Chingiz Aytmatov, "Oq kema" asari, yozuvchi, qirg'iz adabiyoti.*

Chingiz To'raqulovich Aytmatov XX asr qirg'iz adabiyotining eng iste'dodli va jahonga tanilgan yirik namoyandalaridan biridir. Chingiz Aytmatov hayoti davomida jahon adabiyotining keltirilgan klassikasiga aylandi. U rus va qirg'iz tillarida yozgan, asarlari 150 dan ortiq tillarga tarjima qilingan. Yozuvchining realistik nasri insonparvarlik g'oyalari va barcha tirik mavjudotlarga: odamlarga, yovvoyi va uy hayvonlariga, o'simliklarga va butun Yer sayyorasiga bo'lgan katta muhabbat bilan singib ketgan. Qirg'iziston va Qozog'iston xalq yozuvchisi. Lenin mukofoti va SSSRning uchta Davlat mukofotlari, Evropa adabiy mukofoti va nomidagi Xalqaro mukofot laureati. 2007 yilda u turkiy tilda so'zlashadigan mamlakatlar madaniyatini rivojlantirishga qo'shgan hissasi uchun Turkiya hukumatining eng yuqori mukofotiga sazovor bo'ldi. 2008 yil bahorida Turkiya yozuvchini Nobel mukofotiga tavsiya etish jarayonini boshladi, ammo muvaffaqiyatga erishmadi. Qirg'iziston va Qozog'iston xalq yozuvchisi. Lenin mukofoti va SSSRning uchta Davlat mukofotlari, Evropa adabiy mukofoti va nomidagi Xalqaro mukofot laureati. 2007 yilda u turkiy tilda so'zlashadigan mamlakatlar madaniyatini rivojlantirishga qo'shgan hissasi uchun Turkiya hukumatining eng yuqori mukofotiga sazovor bo'ldi. 2008 yil bahorida Turkiya yozuvchini Nobel mukofotiga tavsiya etish jarayonini boshladi, ammo muvaffaqiyatga erishmadi. 1933 yilda u allaqachon VKP (b) Qirg'iziston viloyat qo'mitasining ikkinchi kotibi edi. 1935 yilda yosh rahbar Moskvadagi Qizil professorlar institutining talabasi bo'ldi, oila ham SSSR poytaxtiga ko'chib o'tdi. Bu vaqt ichida Nagima erining o'g'li Ilgiz, egizaklari Revu va Lusiya (bola go'dakligida vafot etdi) va qizi Roza tug'di. 1937 yilda erining talabiga binoan Nagim Xamzиеvna bolalarni Shekerdagi qarindoshlariga etkazdi. Bo'lajak yozuvchining otasi Sovet Ittifoqiga qarshi millatchilik faoliyatida gumon qilinib 1937 yil sentyabr oyida hibsga olingan va Frunze (Sovet Qirg'iziston poytaxti) ga konvoy qilingan. 1938 yil 5-noyabrda ular otib tashlandi. "Xalq dushmani" ning rafiqasi uning huquqlariga zarba berdi, ammo qatag'on qilingan siyosiy xodimning barcha farzandlari oliy ma'lumot olishdi va har biri tarixda o'z

sahifalarini yozishdi. Ikkinchi Jahon urushi paytida barcha voyaga etgan erkaklar safarbar qilindi va o'n to'rt yoshli Chingiz qishloqdagi eng savodli odamlardan biri bo'lib chiqdi va ovullar kengashining kotibi sifatida ish boshladi. Urushdan keyin yosh yigit o'qishni davom ettira oldi: qishloq sakkiz yoshidan keyin u Jambul zootexnika maktabini a'lo baholar bilan tugatdi va 1948 yilda Frunze shahridagi Qirg'iziston qishloq xo'jalik institutiga o'qishga kirdi.

Yozuvchining ijodiy biografiyasi 1952 yil 6 aprelda "Komsomolets Kirghizii" gazetasida chop etilgan "Dzuido gazetasi" hikoyasi bilan boshlandi. Aytmatov rus tilida yozgan birinchi badiiy matn - ikki qarindoshdan biri. 1953 yilda institutni tugatgach, Qirg'iziston chorvachilik ilmiy-tadqiqot institutining katta chorvachilik texnikasi Chingiz Aytmatov rus va qirg'iz tillarida hikoyalar yozishda davom etdi, mahalliy nashrlarda matnlarni nashr etdi. 1956 yilda u yozuvchi sifatida mahoratini oshirishga qaror qildi va Moskvaga yo'l oldi, u erda Oliy adabiy kurslarga o'qishga kirdi. O'qish bilan bir qatorda u ko'p yozgan. 1957 yil iyun oyida allaqachon "Ala-Too" jurnali yosh yozuvchining "Yuzma-yuz" birinchi hikoyasini nashr etdi. Xuddi shu yili "Jamila" nashr etildi - yozuvchini mashhur qilgan hikoya birinchi marta frantsuzcha tarjimada nashr etilgani qiziq. Yozuvchi 1958 yilda adabiy kurslarni tugatgan. Diplom olguncha rus tilida ikkita hikoya va hikoyalar nashr etildi. Aytmatovning birinchi romani faqat 1980 yilda chiqadi. "Va kun bir asrdan ko'proq davom etadi" romanida bo'ronli Edigey hayotidagi realistik voqealar insoniyat va begona tsivilizatsiya o'rtasidagi hayoliy aloqa liniyasi bilan chambarchas bog'liq. Odamlarda musofirlar bilan o'zaro kelishishdan ko'ra, o'zaro kelishuvga erishish osonroq degan taassurot paydo bo'ladi. Yozuvchi to'qsoninchi yillarning o'rtalarida ikkinchi marta ilmiy fantastika janriga qaytdi va "Kassandra brendi" - sun'iy odamlarning yaratilishi haqidagi hikoyani yozdi. Qolgan asarlar realizm janrida yozilgan. Sovet Ittifoqida realizm sotsialistik edi, ammo Aytmatov sotsialistik realizm uchun o'ta pessimistik edi. Uning qahramonlari kommunizmning kuchli qurilishchilariga aylanmasdan, haqiqiy hayot uchun azob chekishadi. "Oq kema" ning asosiy qahramoni vafot etadi - kiyik o'ldirilganda ertaklarga ishonadigan bola. Umuman olganda, xalq ertaklari va rivoyatlari Aytmatov syujetlarining muhim qismidir. Mifologik tasvirlar ba'zan asosiy belgilarga qaraganda yorqinroq bo'ladi. Mustaqillik va xotiradan mahrum etilgan mahbuslarni qulga aylantirgan qattiq bosqinchilar haqidagi afsonadan "manqurt" so'zi va tushunchasi rus tiliga ko'chib o'tdi - bu o'z ildizlarini unutgan odam. Aytmatovning ikkinchi romani "Plaxa" 1986 yilda nashr etilgan. Ushbu davrda SSSRda qayta qurish boshlandi va mamlakat muammolari haqida yozish mumkin bo'ldi. Biroq, "Plaka" ruxsat etilgan oshkoralik fonida ham ajoyib ta'sir ko'rsatmoqda - roman bir vaqtning o'zida bir nechta keskin savollarni ko'taradi, giyohvandlik va korruptsiya, imon va cherkov xizmatchilari haqida gapiradi.

Qirg'iz yozuvchisi, davlat, jamoat arbobi, diplomat. Qirg'iziston xalq yozuvchisi (1968). Qirg'iziston FA akad. (1974). Qirg'iziston q. x. in-tini tamomlagan (1953). 1956 — 58 y. lari Moskvadagi yozuvchilar uyushmasi Oliy adabiyot kursi tinglovchisi. Asarlarini qirg'iz va rus tilida yozadi. Ilk hikoyalari 1950-y. larda bosilgan. «Baydamtol sohillarida» (1955),

«Yuzmayuz» (1957) asarlari o'tkir syujet, kuchli ichki ruhiy ziddiyatlarga boy. «Jamila» (1958), «Sarvqomat dilbarim» (1961), «Bo'tako'z», «Birinchi muallim» (1962), «Momo yer», «Somon yo'li» (1963), «Alvido, ey Gulsari» (1966) kabi qissalarida muhabbat mavzui katta ehtiros bilan tarannum etilgan. Aytmatovning «Tog' va cho'l qissalari» turkumiga kirgan asarlari yuksak baholandi. Aytmatovning «Oqkema» (1970) qissasida insoniy go'zallik, ezgulik va hayot ziddiyatlari, ekologiya muammolari teran tadqiq etiladi. «Oq kema» kinofilmi ham asar kabi shuhrat qozondi. «Dengiz yoqalab chopayotgan olapar» (1977) qissasida muhim ma'naviy masalalar, sho'ro davridagi hayotning mash'um manzaralari o'z ifodasini topgan.

Aytmatov «Inostrannaya literatura» (Moskva) jurnaliga muharrir (1980 — 90), 1990-y. dan sobiq SSSRning, so'ng RFning, 1991-y. dan Qirg'iziston Respublikasining Lyuksemburg, Belgiyadagi elchisi. Aytmatov tashkil etgan «Issiqko'l forumi» xalqaro tinchlik harakati, muhim ijtimoiy masalalarni hal etishda samarali ta'sir o'tkazmoqda. Markaziy Osiyo xalqlari madaniyati assambleyasi Prezidenti (1995). Aytmatovning asarlari jahonning 154 tiliga tarjima qilinib, 20 mln. dan ortiq nusxada chop etilgan (1999). «Sarvqomat dilbarim» («Dovon»), «Bo'tako'z» («Jazirama»), «Birinchi muallim», «Jamila», «Alvido, ey Gulsari» va b. ekranlashtirilgan, o'zbek va chet el teatrlarida sahnalashtirilgan. «Momo yer» asariga I. Akbarov musiqa yozgan. Aytmatovning qariyb hamma asarlari o'zbek tilida nashr etilgan. Aytmatov o'zbek adabiyoti, umuman, o'zbek madaniyati tarixini yuksak baholab, «Qadim-qadim o'zbek madaniyatining O'rta Osiyoga ko'rsatgan ta'sirini ko'hna Vizantiyaning Qadim Rusga ko'rsatgan ta'siri bilan qiyoslash mumkin», deb hisoblaydi. Aytmatov O'zbekiston Respublikasining «Do'stlik» (1995), «Buyuk xizmatlari uchun» (1998) ordenlari bilan mukofotlangan. Qirg'iziston Respublikasida Xalqaro Chingiz Aytmatov nomidagi «Oltin medal» mukofoti ta'sis etilgan (1999).

“Asrga tatigulik kun” sovet-qirg'iz adibi Chingiz Aytmatovning ilk romani. Birinchi marta 1980-yilda “Noviy mir” jurnalida rus tilida nashr etilgan. Asar dunyoning ko'plab tillariga tarjima qilingan. O'zbek tilida so'nggi marta Asil Rashidov tarjimasi bilan 2018-yilda Yoshlar nashriyot uyida 10000 nusxali qattiq muqovada nashr etilgan. Romandagi voqealar temir yo'lchi Edigeyning marhum do'sti Kazangapni Ana-Beyt qabristoniga dafn etishga urinishlari. Sayohat davomida Edigey o'zining Sari-O'zak cho'llarida yashagan hayotiy tarixini qirg'iz xalq og'zaki ijodidan parchalar bilan birga so'zlab beradi. Muallif “Sario'zaklar” atamasini “Sariq dashtlarning o'rta yerlari” deb izohlaydi. Sari-O'zak yoki ruscha “Sarozek”, romanda bir-birining o'rnida ishlatilgan, hamda bu atama hayoliy kosmodromning nomidir. Bundan tashqari bu hikoyada amerika va sovet kosmonavti ishtirok etadi. Ular yerdan tashqaridagi hayot shakli bilan doim aloqada bo'lib, kosmik stansiyada birgalikda “O'rmon bag'ri” sayyorasiga sayohat qilishlari haqida kichik syujet mavjud. Asar Edigey azaliy do'sti Kazangapning o'limi haqida bilishi bilan boshlanadi. Kazangapning barcha qarindoshlari ham uning o'limi haqida bilishgan va ertasi kuni uni dafn qilish uchun yo'lga chiqishga qaror qilishgan edi. Otasining dafn etilishiga befarq

bo'lgan Sobitjon, Kazangapni dafn etish uchun Sarozek orqali Ana-Bayt qabristoniga borishga qaror qiladi. Marosim ertasi kuni ertalab bo'lib o'tadi. Unda Edigeyning butun hayoti davomida sodir bo'lgan voqealar, shuningdek, turli Sarozek afsonalari esga olinadi. Dastlab Edigey Ikkinchi Jahon urushida qanday jang qilganini, ammo jarohat tufayli urushdan qaytganini eslaydi. Natijada u temir yo'lda qurilishiga yuborildi. Qurilishda u Kazangap bilan uchrashdi. U Kazangapning Bo'ranli chorrahasidagi uyiga ko'chib o'tishga rozi bo'ladi. Kazangap va Edigey qadr-don do'stga aylanishadi. Kazangap oxir-oqibat Edigeyga o'zining Sarozek bo'ylab afsonaga aylangan Karanar ismli tuyansini sovg'a qiladi. Hikoyaning oxiriga yaqin Kazangapni dafn etish uchun yo'lga chiqqan guruh qariyb Ana-Beyt qabristoniga yetib borishadi. Biroq ularning o'tishiga yo'lga o'rnatilgan simli panjara to'sqinlik qiladi. Ular uni aylanib o'tishga qaror qilishdi va u bo'ylab boshqa yo'l tomon harakatlanishdi va faqat yosh askar qo'riqlayotgan nazorat punktiga yetib borishdi. Ularga to'siqdan o'tish taqiqlangani aytiladi. Ammo askar istisno qilish mumkinmi yoki yo'qligini bilish uchun boshlig'iga qo'ng'iroq qiladi. Qaytish chog'ida, Kazangapning o'g'li Sobitjondan tashqari barcha guruh a'zolari dafn marosimidan jasad bilan qaytish an'anaga zid keladi degan qarorga keladi. Ular Kazangapni Sarozekdagi jar yoniga dafn etishga qaror qilishadi. Dafn etilgandan keyin hamma jo'naydi, ammo Edigey Bo'ron Karanar va uning iti Yo'lbars bilan u yerda biroz o'ylab olish uchun qoladi.

Chingiz Aytmatov hayotining so'nggi yillarida qandli diabet bilan og'rigan, bu uning faol hayot kechirishga xalaqit bermagan. 2008 yilda, 80 yoshida, yozuvchi Qozonga yaqinlashib kelayotgan yubiley uchun suratga olingan "Va kun bir asrdan ko'proq davom etadi" hujjatli filmini suratga olish uchun bordi. Sahnada yozuvchi shamollab qoldi, sovuq o'tkir pnevmoniyaga aylandi va buyraklar ishlamay boshladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Iskandarova, A. (2020). CHINGIZ AYTMATOV IJODIDA FOJIALAR TALQINI. Til va adabiyot talimi.
2. Iskandarova, A. (2020). CHINGIZ AYTMATOV IJODIDA INSONIYAT TAQDIRI MUAMMOSI. GLOBAL SCIENCE AND INNOVATIONS 2020 CENTRAL ASIA.
3. HASANOV, S. CHINGIZ AYTMATOV VA O'ZBEK ADABIYOTI. Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD), 3(1), 86-93.
4. Zoirova, A. (2021). System Of Image In Creativity Of Chingiz Aytmatov. PSYCHOLOGY AND EDUCATION, 58(1), 5558-5569.
5. Бердыева, Б. (2022). Chingiz aytmatov asarlari qoraqalpoqcha variantlarining badiiy o'ziga xosliklari. Третье возрождение: проблемы и решения, (02), 27-30.
6. Chingiz Aytmatov - tarjimai holi, ma'lumoti, shaxsiy hayoti. Chingiz Aytmatov asarlari <https://gigafox.ru/uz/deti-do-goda/chingiz-aitmatov---biografiya-informaciya-lichnaya-zhizn-proizvedeniya/>